

ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ Й ОЗНАКИ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ

BASIC CONCEPTS AND SIGNS OF LEGAL STATE

**Єщенко М.Г., к.пед.н.,
старший викладач кафедри менеджменту**

Донбаська національна академія будівництва і архітектури

Мета статті полягає в тому, щоб на основі аналізу наукової літератури, чинного законодавства України, міжнародних актів і практики сформулювати поняття правової держави, поняття рівності права людини та громадянина перед законом, розкрити її зміст, також визначити конституційні принципи рівності.

Проблеми правової рівності завжди були предметом вивчення і дискусій як у науковому середовищі, так і серед звичайних громадян, оскільки незмінно пов'язані зі встановленням справедливого громадського порядку в конкретній державі. Адже рівень розвиненості демократії пов'язаний із рівнем свободи людини, яка, незважаючи на відмінність з іншими людьми, порівнює об'єм прав, що належить йому, свобод і обов'язків із законодавчими встановленнями на предмет наявності або відсутності рівності перед законом. Крім того, затвердження принципу правової рівності – обов'язкова ознака правової держави. Він є основним критерієм цивілізованості правової системи такої держави.

Конституція України, проголосивши Україну правовою, соціальною та демократичною державою, закріпила головним її обов'язком утвердження і забезпечення прав і свобод людини. Положення ч. 1, 2 ст. 24 Конституції України вказують, що громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом; не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками. Цей конституційний принцип рівності передбачає рівну можливість усіх громадян захищати свої права і свободи у суді (ч. 1 ст. 55 Конституції України).

Встановлення відповідальності держави перед людиною за виконання її головного обов'язку – утвердження і забезпечення прав і свобод людини – зумовлюють необхідність посиленої уваги юридичної науки до проблематики прав людини. Зважаючи на це, наукові дослідження різних аспектів проблеми прав людини в Україні набули в останні десятиліття значного розвитку.

Ключові слова: права людини, правова держава, рівність прав, ознаки, свободи людини.

The purpose of the article is to formulate the concept of the rule of law, the concept of equality of human rights and citizens before the law, to reveal its content, and to determine the constitutional principles of equality on the basis of the scientific literature, current legislation of Ukraine, international acts and practices.

Problems of legal equality have always been the subject of study and debate, both in the scientific community and among ordinary citizens, since they are invariably linked to the establishment of a just public order in a particular country. After all, the level of development of democracy is related to the level of human freedom, which, despite its differences with other people, compares the amount of rights it owns, its freedoms and responsibilities with the legislative framework for the presence or absence of equality before the law. In addition, the affirmation of the principle of legal equality is a mandatory feature of the rule of law. It is the main criterion for the civilization of the legal system of such a state.

The Constitution of Ukraine, proclaiming Ukraine a rule of law, social and democratic state, enshrined its main duty to promote and protect human rights and freedoms. The provisions of the first and second paragraphs of Article 24 of the Constitution of Ukraine indicate that citizens have equal constitutional rights and freedoms and are equal before the law; there can be no privileges or restrictions on race, color, political, religious or other beliefs, gender, ethnic and social background, property status, place of residence, linguistic or other characteristics. This constitutional principle of equality provides for an equal opportunity for all citizens to defend their rights and freedoms in court (Article 55.1 of the Constitution of Ukraine).

Establishing the responsibility of the state to a person for the fulfillment of his or her main duty – the assertion and protection of human rights and freedoms, necessitate the increased attention of the legal science to the problems of human rights. Against this background, scientific studies of various aspects of the human rights problem in Ukraine have gained considerable momentum in recent decades.

Key words: human rights, rule of law, equality of rights, features, human freedoms.

Держава і право найтіснішим чином взаємно пов'язані один з одним. Держава використовує право в усіх сферах своєї діяльності, у свою чергу праві норми завжди санкціонуються державою. Але правова держава – це зовсім особливий тип взаємин права і держави.

Поняття правова держава втілює в собі ідеї панування права, рівноправності, справедливості, відсутність позаправового насильства в суспільстві, насамперед із боку держави. Формування цих ідей і практика їх реалізації має тривалу і складну історію. Початок розробки проблеми співвідношення державної влади і права поклали такі мислителі давнини, як Солон, Платон, Аристотель. Так, Солон ще в VI ст. до н. е. говорив про необхідність з'єднання сили державної влади і права. Він вважав, що держава повинна діяти на основі права.

У ході дослідження було використано праці вітчизняних і зарубіжних філософів, теоретиків права, фахівців конституційного права та інших галузей права, серед яких: С. Алексєєв, В. Афанасьєв, С. Боднар, О. Бондарев, О. Васильченко, Ю. Ведін, В. Вітрук, Л. Воєвідін, В. Гессен, М. Гредескул, Ю. Денисов, В. Жеребкін, Г. Журавльова, В. Зорькіна, Р. Ієринг, В. Ісаков, Г. Кельзен, А. Козловський, А. Колодій, С. Комаров, В. Копейчиков, С. Котляревський, В. Кудрявцев, О. Лебедева, Д. Липин-

ський, Я. Магазинер, О. Малько, Л. Мамут, М. Марченко, В. Нерсесянц, В. Оксамитний, О. Панкевич, Н. Пархоменко, С. Пеньков, І. Полховська, С. Поляков, В. Протасов, П. Рабінович, М. Рассолов, М. Савчин, О. Скакун, М. Теплюк, Ю. Тодика, Ф. Хайєк, К. Хессе, В. Хропанюк, О. Ющик, Л. Явич, В. Яковлев та ін.

Однак аналіз вітчизняної та зарубіжної правової науки показує, що досі залишаються дискусійними чимало питань, особливо щодо юридичних гарантій прав і свобод людини, забезпечення їх реалізації в Україні; а деякі права людини залишаються взагалі малодослідженими. Актуальність проблеми визначається передусім потребою теоретичної розробки поняття правової держави, поняття рівності права людини та громадянина перед законом.

Платон, розробляючи теорію ідеальної держави, писав про те, що в суспільстві має існувати поділ праці між трьома станами – філософами, правоохоронцями та ремісниками. Він вважав, що така держава є законною і що закони повинні чітко і детально регламентувати всі сторони життя членів такого суспільства і регулювати їхню діяльність.

Про необхідність панування справедливих законів у суспільстві говорив і Аристотель. Більш того, він, як

і Платон, вважав, що тільки за часів панування законів можливе існування держави взагалі. Ідея панування права, превалювання його над державою була присутня й у всіх пізніших мислителів і вчених, філософів і правознавців.

Вперше термін «правова держава» сформулював німецький вчений К. Велькер у 1813 р., а в 1829 р. його співвітчизник Р. Моль ввів це поняття в політико-правовий обіг. У Німеччині першим ученням про державу вважають І. Канта, який застосував поняття «правовий закон» і державу визначав як об'єднання багатьох людей, підпорядкованих правовим законам, а метою держави вважав панування ідеї права. Ідея правової держави як юридична конструкція вироблена наукою права у XVIII–XIX ст., у період, коли формувалася конституційний устрій європейських країн.

В. Гессен писав, що правова держава у своїй діяльності, у здійсненні урядових і судових функцій пов'язана й обмежена правом, стоїть під правом, а не поза і над ним.

На початку XX ст. С. Котляревський підкреслює: «Ідея правової держави увійшла в обіг сучасного цивілізованого суспільства» і «переконання, що держава повинна прийняти обличчя правового, лишається непорушимим» [8, с. 4]. У сучасній юридичній літературі правова держава визначається неоднозначно, з різними акцентами в її суттєвій характеристиці. Одні автори у правовій державі домінують вважають верховенство закону, другі – державний суверенітет народу, треті – основні права людини, четверті – відносини влади й індивіда на основі права. Правова держава, як вважає В. Яковлев, – це спосіб життя суспільства та його громадян, заснований на верховенстві закону; на думку В. Нерсисянца, – це правова форма організації та здійснення державного суверенітету народу. П. Рабінович вказує, що це держава, в якій юридичними засобами реально забезпечити максимальне здійснення, охорону та захист основних прав людини. В. Зорькіна стверджує, що це об'єднання засад влади та свободи під кутом зору гуманізму [4, с. 128]. Відомий німецький професор К. Хессе визначив такі характерні риси правової держави: правоорганізаційний фактор держави; верховенство права; гарантії прав і свобод; встановлення справедливих юридичних інститутів, які зумовлюють відповідну форму держави; правова держава повинна бути соціальною [19, с. 102–103]. У науковій літературі нового покоління правова держава визначається неоднозначно. Як вважає В. Хропанюк, правова держава – це така форма організації та діяльності державної влади, яка базується на взаємовідносинах з індивідом і їх об'єднаннями на основі норм права [20, с. 80]. На думку С. Комарова, правова держава – це форма здійснення народовладдя, політична організація громадян, яка функціонує на основі права, інструмент захисту та забезпечення прав, свобод та обов'язків кожної особи [7, с. 89]. Н. Вітрук вважає, що правова держава – це організація і функціонування публічної (політичної) влади, а також її взаємовідносини з індивідом, на основі Конституції і законів відповідно до вимог права, суттєвим із яких є визнання і гарантування прав і свобод людини та громадянина [9, с. 515]. За О. Малько, правова держава – це організація політичної влади, яка створює умови для найбільш повного забезпечення прав і свобод людини та громадянина, а також для найбільш послідовного зв'язку за допомогою права державної влади з метою недопущення зловживання [17, с. 254].

Співвідношення права і держави в громадянському суспільстві з погляду правового режиму визначається не тільки як дотримання норм закону населенням, а і як законність дій держави, її органів і посадових осіб, котрі охороняють правопорядок і не переступають ту межу, за якою громадяни здійснюють свої свободи.

Вчені визначають правову державу як «правову форму організації та діяльності публічно-політичної влади та її взаємовідношень з індивідами як суб'єктами права, носіями прав і свобод людини і громадянина» [22].

Отже, правова держава – це така форма організації державного життя, яка будується на основі норм права, має свої основні ознаки та принципи.

У юридичній літературі як основні ознаки правової держави зазвичай виділяються такі:

- верховенство закону;
- взаємна відповідальність держави й особистості;
- поділ влади;
- гарантія прав і свобод особистості.

Незважаючи на тривалу історію закріплення аналізованого принципу та визнання його як основоположного, дослідження ідеї природної рівності громадян зберігають свою актуальність і нині. Фактичне ставлення до них, рівень реального закріплення цих ідей у законодавстві та правозастосовній практиці необхідно розглядати як яскравий показник реального демократизму того чи іншого суспільства та держави. Таким чином, вважаємо абсолютно логічним те, що Загальна декларація прав людини в першій же статті урочисто проголошує: «Усі люди народжуються вільними й рівними у своїй гідності та правах» [6].

Як зазначає О. Лебедева, принципи правової держави слід також поділяти на принципи її формування та функціонування. Процесу становлення соціальної правової держави притаманні такі принципи: конституційне закріплення специфіки правової держави, її основних демократичних правових і політичних інститутів; демократизм формування системи державних органів, особливо органів представницької та верховної влади; чітке законодавче розмежування компетенції державних органів, законодавчої, виконавчої, судової, місцевої, контрольної, наглядової влади; юридикація державного апарату та всього суспільства; формування незалежного судового органу, який ні від кого не залежить, підпорядковується тільки закону в юридичному вирішенні усіх передбачених правом справ; формування системи адвокатської діяльності, що забезпечить своєчасний правовий захист інтересів особи в усіх сферах життєдіяльності, але особливо у зв'язку з притягненням до юридичної відповідальності; надання прокуратурі такого правового статусу, який дозволить незалежно і реально здійснювати нагляд за суворим дотриманням законів, що захищають права і законні інтереси особи та держави; створення системи освіти і виховання, яка б забезпечила підготовку і перепідготовку необхідної кількості юристів високого професійного рівня та сприяла б юридичному всеобучу громадян. До принципів функціонування соціальної правової держави належать: джерелом законодавства є народ, його інтереси, його правосвідомість, його воля; законодавство, яке видається, повинно бути правовим, відповідати принципам права, що втілюють баланс інтересів особи та суспільства; верховенство правового конституційного закону та його пряма дія; своєчасне встановлення правового законодавства; стабільне правове упорядкування; безумовне підпорядкування правовому закону усіх без винятку суб'єктів права; взаємна правова (юридична) відповідальність особи та держави; людині, громадянину та її організаціям дозволено все, що не заборонено законом; державним структурам дозволено лише те, що передбачено законами, які чітко визначають їхню компетенцію; презумпція невинуватості; немає покарання, який не вказаний у правовому законі; немає покарання, яке непередбачене правовим законом; невідворотність юридичної відповідальності за скоєння правопорушення; ефективний контроль і нагляд за дотриманням правових законів тощо [4, с. 133–135].

Дотримання принципу рівності перед законом і судом виступає основою функціонування сучасного

правового української держави. Мірило рівності прав громадян у правовому державі – рівний для всіх закон. Таким чином, принцип рівності перед законом, що розглядається у трьох сенсах як закріплення в законодавстві рівності прав, обов'язків і відповідальності українських громадян, виступає в ролі основного початку

юридичної рівності, основи формування правової держави в Україні.

Таким чином, соціальна правова держава сьогодні є однією з розповсюджених форм державного правління, яка продовжує свій розвиток і вдосконалення завдяки процесам глобалізації та демократизації правового простору.

ЛІТЕРАТУРА

1. Витрук В.Н. Правовой статус личности в СССР. Москва : Юридическая литература, 1985. 175 с.
2. Воеводин Л.Д. Юридический статус личности. Москва : НОРМА – ИНФРА-М, 1997. 294 с.
3. Декларація про расу та расові забобони : прийнята в Парижі 27 листопада 1978 р на 20-ій сесії Генеральної конференції ЮНЕСКО. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_906 (дата звернення: 03.03.2020 р.).
4. Дробязко С.Г. Общая теория права. Минск : Амалфея, 2009. 484 с.
5. Загальна декларація прав людини : прийнята і проголошена Резолюцією № 217A(III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 28.02.2020 р.).
6. Колодій А.М. Принципи права: ґенеза, поняття, класифікація та реалізація. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 42–46.
7. Комаров С.А. Общая теория государства и права. Москва : Юрайт, 1998. 416 с.
8. Котляревский С.А. Власть и право. Проблемы правового государства. Москва : Тип. «Мысль Н. П. Меснякин и К», 1915. 421 с.
9. Общая теория государства и права. Академический курс : в 2 т. Москва : Зерцало, 1998. Т. 2. Теория права. 416 с.
10. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України «Про статус народного депутата України» в редакції Закону України «Про внесення змін і доповнень до Закону України «Про статус народного депутата України» від 25 вересня 1997 р. (справа про статус народного депутата України) від 10 травня 2000 р. № 8-рп/2000. *Офіційний вісник України*. 2000. № 37. Ст. 1592.
11. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 45 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень п. 2 ст. 2 Закону України «Про приватизацію державного житлового фонду» (справа про приватизацію державного житлового фонду) від 28 вересня 2000 р. № 10-рп/2000. *Офіційний вісник України*. 2000. № 40. Ст. 1709.
12. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень ст. 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 2 листопада 2004 р. № 15-рп/2004. *Офіційний вісник України*. 2004. № 45. Ст. 2975.
13. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень ст. 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 2 листопада 2004 р. № 15-рп/2004. *Офіційний вісник України*. 2004. № 45. Ст. 2975.
14. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 45 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень п. 2 ст. 2 Закону України «Про приватизацію державного житлового фонду» (справа про приватизацію державного житлового фонду) від 28 вересня 2000 р. № 10-рп/2000. *Офіційний вісник України*. 2000. № 40. Ст. 1709.
15. Соединенные Штаты Америки. Конституция и законодательные акты / сост. В.И. Лафитский ; пер. с англ. под ред. и со вступ. ст. О.А. Жидкова. Москва : Прогресс-Универс, 1993. 768 с.
16. Сокуренок В.Г. Право. Свобода. Рівність. Львів : Вища школа, 1981. 419 с.
17. Теория государства и права / под ред. Н.И. Матузова, А.В. Малько. Москва : НОРМА – ИНФРА-М. 2000. 560 с.
18. Тодыка Ю.Н. Роль конституционных принципов в обеспечении функционирования государства и общества. *Українська державність: становлення, досвід, проблеми* : збірник наук. статей (за матеріалами XII Харківських політологічних читань). Харків : Право, 2001. С. 101–102.
19. Хессе К. Основы конституционного права ФРГ. Москва : Юрид. лит., 1981. 368 с.
20. Хропанюк В.Н. Теория государства и права. Москва : Дабахов, Ткачев, Димов, 1995. 384 с.
21. Desiree S. E. Essay on the constitutional promises of democracy and republic. *Revista de Investigações Constitucionais*. 2017. Vol. 4. № 3. P. 85–100.
22. Falovsk I. The constitutional principle of equality in Ukraine: problematic aspects of research. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. Vol. 6/1. P. 180–184.
23. Panara C. Multi-Level Governance as a Constitutional Principle in the Legal System of the European Union. *Croatian and comparative public administration*. 2016. T. 16. Vol. 4. P. 705–741.